

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

С. Й. АППАТОВ (Одеса), І. М. МАКАН (Одеса)

Українсько-румунські відносини: історія та сучасність

Загальносвітові тенденції розвитку міжнародних політичних та економічних відносин, нове розуміння концепції національної безпеки надали особливої значимості розвитку регіональних зв'язків між державами як найбільш ефективних в умовах перспектив ХХІ ст., що прогнозуються. Сучасне розуміння національної безпеки охоплює не тільки політичні, військові, економічні та гуманітарні фактори, а й проблеми демократизації та стабільності окремих держав і груп держав, формування дружніх міжнародних стосунків. Мова йде також про колективну здатність протистояти поширенню зброї масового знищення, міжнародному тероризму, організованій злочинності, нелегальній міграції, масштабним стихійним лихам. У контексті взаємопов'язаних складових безпеки дедалі більшу роль, зокрема, відіграє економічна безпека, під якою слід розуміти постійність достатніх для міжнародного співтовариства чи для окремої країни умов господарського розвитку.

Організувати свою безпеку в цьому розумінні одна держава, якою б могутньою вона не була, не здатна. Об'єднання ж в одному політико-економічному союзі країн з різним рівнем розвитку може привести до виникнення цілого комплексу соціально-економічних проблем, здатних на тривалий час поховати саму ідею подібних союзів.

У даному контексті особливо перспективним може бути розвиток зв'язків між державами, що знаходяться на приблизно однаковому рівні соціально-економічного розвитку, географічне компактно розташовані, мають традиції економічного та культурного співробітництва тощо. Україна й Румунія значною мірою вписуються в цей комплекс умов, що позитивно впливають на інтеграційні процеси. Серед факторів, які свідчать на користь зближення цих держав, є наявність спільних кордонів, розвинута міждержавна система зв'язку й комунікацій, досвід взаємовигідного співробітництва у рамках РЕД та ОВД. Україна й Румунія належать до одного типу індустріальних держав з розвинутим сільським господарством і значним експортним потенціалом. На користь українсько-румунського співробітництва свідчать також родинні й інші гуманітарні контакти в середовищі етнічних меншин, що розкидані по регіону.

Було б логічно використати ці сприятливі фактори для розвитку взаємовигідного співробітництва між Україною та Румунією й у пострадянські часи. Однак на початку 90-х років у відносинах між ними переважали інші тенденції. Розпад СРСР і світової соціалістичної системи в цілому сприяли різкій зміні зовнішньополітичної й зовнішньоекономічної орієнтації колишніх соціалістичних, а нині нових, незалежних держав, що виникли на пострадянському просторі, їх новим ціннісним орієнтиром подальшого розвитку став капіталістичний Захід з його високоефективною економікою, розвинутими демократичними інститутами громадянського суспільства, високим рівнем добробуту населення. При цьому безжалісно руйну-

валися вже налагоджені зв'язки з колишніми партнерами по соціалістичному табору, слабо враховувалися соціально-політичні й економічні реалії у себе та на Заході. Наслідком цього були величезні збитки в Україні й Румунії насамперед у сфері економіки, негативні зміни у структурі зовнішньої торгівлі, що свідчать про поступове перетворення цих країн у сировинний придаток розвинутих держав. За деякими підрахунками, спад виробництва в Україні у 1991 — 1993 рр. більш як на 35 % був зумовлений помилками у зовнішньоекономічній політиці, визначенні її стратегічного курсу¹. Не виправдалися сподівання й на масову економічну допомогу Заходу.

Невдача "першого пориву" підвела лідерів молодих держав до усвідомлення необхідності хоча б частково переглянути свої зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні концепції і почати пошук інших, більш адекватних своєму рівню й типу розвитку партнерів для спільного виходу з кризи, пошук свого місця в міжнародній системі розподілу праці.

Однак на шляху налагодження взаємовигідного співробітництва виникли численні українсько-румунські конфлікти. Найбільш гострі з них — територіальні та національних меншин. Загострені зростанням націоналізму й різким погіршенням економічного становища на початку 90-х років, вони негативно вплинули на розвиток двосторонніх зв'язків. При цьому слід зважити на те, що чимало міжнаціональних проблем сформувалося в історичному минулому двох народів. Геополітичне сусідство українського і румунського етносів обумовило тісну взаємодію між ними на протязі століть. Історія українсько-румунських контактів багата на драматичні події, які відбилися у ментальності українців та румун на рівні традицій, психологічних стереотипів ставлення один до одного, які активно впливають на взаємини між двома народами сьогодні. Щоб зрозуміти динаміку і специфіку сучасних українсько-румунських відносин, необхідно чітко уявляти умови й особливості взаємодії цих країн у минулому.

Оцінюючи стан вивченості цієї проблематики, треба відзначити, що в Україно- й російськомовній історіографії відсутні праці, в яких було б зроблено спробу дати цілісну картину українсько-румунської взаємодії протягом значного історичного періоду. Практично всі дослідження, присвячені окремим проблемам або періодам двосторонніх зв'язків, мають фрагментарний характер щодо українсько-румунських відносин в цілому. Значна кількість робіт, особливо дореволюційного і радянського періодів, мають кон'юнктурний характер, що значно зменшує їх наукову цінність. Деякі важливі питання цієї проблематики взагалі залишилися поза увагою істориків.

З падінням тоталітарного режиму Н. Чаушеску і виникненням незалежної Української держави суттєво змінився характер наукових розробок. Дослідники отримали певну свободу творчості, доступ до раніше прихованих від них джерел інформації. Але виникли труднощі іншого характеру. По-перше, як правило, предметом дослідження в останні роки є поточні події двосторонніх зв'язків, що виключає глибоке їх усвідомлення. По-друге, історична близькість досліджуваних подій збільшує зміст емоційного елементу в працях сучасних авторів, ступінь його впливу на остаточні висновки, що не сприяє об'єктивності та всебічній зваженості наукових досліджень. Все вищенаведене рівною мірою стосується як української, так і румунської історіографії проблеми.

Та все ж ґрунтовні щодо окремих періодів і проблем українсько-румунських відносин, насичені багатим фактичним матеріалом й глибокими

узагальненнями праці В. М. Виноградова, Я. М. Гросула, А. О. Язькової, Є. Є. Чертана, С. Жигарева, М. Єрещенко, В. Боєчка, В. І. Ярового, І. Нагаєвського, Ф. І. Нотовича, Н. Смирнкової й інших дослідників зовнішньої політики України та Румунії, окремих питань двосторонніх взаємин створили значну наукову базу для подальшого вивчення проблеми, актуальність якої в наш час безсумнівна². Ліквідувати "білі плями" в історії українсько-румунських відносин, розкрити й проаналізувати причини виникнення міжнаціональних конфліктів, дати адекватні оцінки подіям минулого і не використовувати їх із сумнівними кон'юнктурними цілями — важливі завдання сучасної української історичної науки.

Метою ж даного повідомлення є на основі досліджень українських, російських і румунських науковців, документальних матеріалів та інших джерел показати динаміку українсько-румунських стосунків, основні етапи й напрямки їх розвитку, механізм формування найбільш гострих міжнаціональних проблем протягом історії.

Вже саме виникнення близько X ст. на території сучасної Румунії волоського етносу деякі вчені вважають наслідком тривалого сумісного проживання місцевого романізованого населення і слов'ян³.

У XI—XVII ст. політичні відносини між предками українців та румун мали дещо випадковий і безсистемний характер. Тому важко робити висновки про їх загальну спрямованість, хоча, на наш погляд, тенденція до співробітництва переважала. Час від часу на землі Східного Прикарпаття та міжріччя Пруту й Дністра, заселені волохами, поширювалася влада Київського, а потім Галицько-Волинського князівств. Українські купці вели активну торгівлю з Дунайськими князівствами. Перший з торгових привілеїв, що зберігся до наших днів, був наданий львівським купцям у 1468 р. молдавським господарем Олександром Добрим.

Українське козацтво протягом XVII—XVIII ст. також не залишало ці землі поза своєю увагою. Молдавське та Волоське князівства періодично виступали то як союзники козаків у їх боротьбі проти турків, татар та поляків, то як об'єкт чергового пограбування з боку степового лицарства. У XVI—XVII ст. козаки допомагали Молдові й Валахії у їхній боротьбі проти Туреччини. Так, у війську волоського воеводи Михайла Хороброго в 1595 р. налічувалося близько 7000 козаків. Значне місце надавалося князівствам у зовнішньополітичних планах Б. Хмельницького, який намагався прихилити на свій бік молдавського господаря Василя Лупу, що дало б гетьманові важливого союзника у боротьбі з Річчю Посполитою і забезпечило південно-західне крило українського національно-визвольного руху. В 1655 р. трансільванський князь Ракоці II погрожував полякам спільним виступом Молдавії, Валахії й Трансільванії в союзі з козаками. А в 1684 р. Молдавський экс-господар Штефан Петричейку з допомогою військ запорозького гетьмана Куницького намагався повернути собі яський престол^{3а}.

Після Переяславської угоди (1654 р.) більша частина українських земель і населення опинилися під владою московського царя. На наш погляд, буде доцільним розглядати подальший розвиток українсько-румунських зв'язків (до 1917 р.) у межах відносин між Російською імперією та Дунайськими князівствами (з 1877 р. - Румунією), а з 1922 по 1991 рр. - між СРСР і Румунською державою. Відсутність української державності в ці періоди не означає припинення відносин українців зі своїми сусідами. Більше того, саме в той час, коли Україна була складовою частиною Російської імперії та Радянського Союзу, сформувалися найбільш гострі проблеми сучасних українсько-румунських стосунків (наприклад, територіальна), виникнення яких багато хто в нинішньому румунському суспільстві пов'язує саме з Україною як наступницею Росії та СРСР в регіоні⁴.

У XVIII ст. Росія, що вже стала на той час великою державою, активно включилась у боротьбу за османські володіння в Європі, зокрема за Дунайські князівства. В умовах гострої конкуренції великих держав у Південно-Західній Європі російський уряд був зацікавлений перетягнути на свій бік балканські народи, щоб надати деякої легітимності своїм домаганням у регіоні, використати їх географічне положення, економічний та людський потенціал. З іншого боку, під час російсько-турецьких війн проявилось тяжіння румун й решти православних народів півострова до Росії, успіхи якої в боротьбі проти Туреччини давали їм надію на швидке визволення з-під османського ярма. Зробивши північний напрямок константою своєї зовнішньої політики майже на 150 років, політична еліта Дунайських князівств уже з кінця XVII ст. активно співпрацює з Росією⁵.

Успіхи російської зброї були закріплені в різноманітних дипломатичних документах — протоколах, конвенціях, угодах. І хоча при заключенні цих актів російська дипломатія переслідувала насамперед свої, досить корисливі цілі, деякі їх положення об'єктивно відповідали національним інтересам румун. Уже самі намагання Росії знищити турецьку військову машину, ослабити османську присутність в регіоні, ліквідувати економічну та політичну залежність князівств від Стамбула відповідали інтересам румунських патріотів.

Перша третина XIX ст. — період найбільшої російської присутності в регіоні. У 1828—1834 рр. на території Молдови і Валахії були розміщені російські війська, а у 1831 — 1834 рр. активно діяла російська адміністрація на чолі з генералом Кисельовим. Разом з тим це був період зміни зовнішньополітичного курсу князівств. Орієнтація на північного сусіда поступово втрачає свою привабливість в очах політичної еліти Ясс та Бухареста. Причинами цього стали: 1) анексія Росією в 1812р. населеної переважно румунами Бессарабії; так у межах російсько-турецького протистояння зародилась одна з болючих проблем сучасних українсько-румунських взаємин, яка багатьох у Придунав'ї змусила інакше подивитися на мотиви російської участі в боротьбі з Османською імперією; 2) прийняття непопулярних у широких верствах румунського суспільства Органічних регламентів пов'язувалося з діяльністю російської адміністрації; 3) продажність та казнокрадство ставлеників Петербурга господарів Григоре Гіки у Валахії і Миколи Струдзи у Молдові; 4) участь Росії у придушенні революційних виступів у князівствах в 1848—1849 рр. з подальшим зменшенням їх автономії; 5) обмеження російською владою експорту хліба з князівств під тиском південноукраїнських поміщиків і купців⁶.

Отже, вже в середині XIX ст. могутня Російська імперія — вчорашній союзник і покровитель князівств — здавалася молдово-волозькій політичній еліті ворогом "номер один", значно небезпечнішим від занепадаючої Османської імперії⁷.

До першої світової війни відносини між Румунією та Росією залишалися досить прохолодними: в Бухаресті на весь голос заявляли про те, що Румунія є "єдиним бар'єром між Росією й південними слов'янами", а у Відні та Берліні, з якими Румунія тісно пов'язана з 1883 р., були навіть занепокоєні "уявними румунськими проектами" (тобто територіальними претензіями на українські землі до Дніпра й далі)⁸. У жовтні 1914р. Румунія, яка на той час встигла охолонути до блоку Центральних держав, опинилася на боці Антанти. Протягом війни позиції Росії та Румунії не відзначалися принциповістю і послідовністю: в часи воєнних невдач Петроград давав румунам щедрі обіцянки, зокрема, відносно заселеної переважно українцями Північної Буковини, які відмовлявся виконувати після лік-

відації безпосередньої загрози; в свою чергу Румунія намагалася використати тяжке становище Росії для отримання максимального зиску, висуваючи претензії й на етнографічне нерумунські землі⁹.

Отже, період 1654—1917 рр. в українсько-румунських відносинах характеризується відсутністю взаємодії між двома народами на міждержавному рівні. Зростаюча залежність України від Москви, а Дунайських князівств від Порти перекреслила співпрацю, започатковану в Козацьку добу. Після приєднання Буковини до Австрії (1774), а Бессарабії до Росії (1812) українці і румуни в обох цих краях жили поруч. У Бессарабії через слабку національну свідомість української та румунської етнічної маси і русифікацію вищих прошарків українсько-румунські стосунки були незначними. Бессарабські румуни, які вчилися в університетах Києва, Харкова й Одеси, ознайомилися з українським національним рухом і прихильно ставилися до нього¹⁰. В Буковині, навпаки, у зв'язку з українським національним відродженням кінця XIX - початку XX ст. між українцями і румунами виникла гостра боротьба на політичному, церковному і культурному рівнях¹¹.

Події 1917—1920 рр. становлять особливий етап в українсько-румунських відносинах. Довготривалі національно-визвольні змагання українців призвели до виникнення різноманітних форм української державності - УНР, Українська держава гетьмана П. Скоропадського, УНР (Директорія), ЗУНР. Між українським і румунським народами знову встановилися стосунки на міждержавному рівні. Протягом кількох років з обох боків робилися спроби врегулювати дипломатичні взаємини між державами. У січні 1918 р. до Румунії з інформаційною місією був направлений А. Галіп. Пізніше представниками в Бухаресті були М. Галаган, В. Дашкевич-Горбацький, К. Мацієвич. Румунськими уповноваженими при українських урядах були генерал Коанда (1917) і Концеску (1918). Румунія однією з перших визнала Українську державу де-факто, виявила зацікавленість у розвитку торговельно-господарських зв'язків з Києвом і навіть була готова поставляти зброю в обмін на промислові товари. Однак у центрі двосторонніх взаємин виникли надзвичайно гострі й складні проблеми розподілу майна і спірних територій у Бессарабії та Північній Буковині. Якщо перше питання вдалося досить швидко врегулювати на підставі взаємного компромісу¹², то буковинські й бессарабські землі стали центром гострого і тривалого міжнаціонального конфлікту, що відлунює й сьогодні.

Вже влітку 1917 р. Центральна Рада заявила про свої претензії на колишню російську губернію - Бессарабію - й відправила туди свого комісара І. Ліскуна. Однак "Сфатул Церій" — державний орган парламентського типу, що виник у Бессарабії в листопаді 1917 р., відверто схилився до Румунії. Певний час стосунки УНР та Молдавської Народної Республіки (проголошено у грудні 1917 р.) в межиріччі Прута й Дністра здійснювалися на основі "спільної боротьби з більшовицькою анархією"¹³. Сторони навіть погодилися відкласти до кращих часів розв'язання територіальних проблем — майбутню долю Хотинщини, де українці становили 79 % населення, і Придунав'я, де українці становили 36,6 %¹⁴. Та союзницькі стосунки двох урядів виявилися нетривкими. В грудні 1917 р. "Сфатул Церій" запросив до Бессарабії румунські війська "для наведення порядку", які протягом 2,5 місяців зайняли її включно з етнічно українськими землями.

Уряд УНР, що на той час втратив будь-яку внутрішню чи зовнішню опору, обмежився лише дипломатичними заходами, надіславши ноти протесту урядам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Румунії. В

"Заяві румунському урядові" від 13 квітня 1918 р. уряд УНР висловив сподівання на компромісне вирішення проблеми, зокрема, на можливість перерозподілу території Бессарабії між УНР і Румунією за "етнографічною ознакою"¹⁵. Офіційний Бухарест залишив цю пропозицію без відповіді.

Проголосивши об'єднання українських земель одним з напрямів своєї зовнішньої політики, уряд гетьмана П. Скоропадського зайняв більш жорстку позицію у "бессарабському питанні". Виходячи з того, що "Україна має всі права" на цю територію і що цюю "бажає переважна більшість її населення", український уряд почав тиснути на Бухарест, вимагаючи переглянути статус Бессарабії. Коли сторони не змогли досягти згоди дипломатичним шляхом, Київ запровадив економічні санкції щодо МНР і Румунії, примусивши Бухарест до подальших переговорів. Однак конструктивний, за деякими оцінками, українсько-румунський діалог було припинено з падінням Гетьманату¹⁶.

Скориставшись черговою зміною влади в Україні й відступом австро-німецьких військ, румунська армія захопила північну частину Хотинщини і Північну Буковину, тобто суто українські землі, а 10 грудня 1918р. румунський король проголосив Бессарабію провінцією "Великого королівства".

Дії румунського уряду зустріли активний опір з боку українського населення Бессарабії. Серед протирумунських виступів у провінції особливе значення мало повстання на Хотинщині у січні 1919 р. під проводом Маєвського. Повстанці створили Бессарабську Директорію, яка почала переговори з Винниченком і Петлюрою. Однак уряд Директорії, що прийшов на зміну Гетьманату, через слабкість своїх внутрішніх і зовнішніх позицій намагався не ускладнювати стосунків з Румунією і не прийшов на допомогу українцям Хотинщини¹⁷.

Наприкінці 1918р. українсько-румунські протиріччя ще більше загострилися через окупацію румунами Північної Буковини. У 1916р. російський уряд пообіцяв передати цю тоді австро-угорську провінцію Румунії як винагороду за участь у війні на боці Антанти. Це суперечило настроям більшості населення Буковини. З листопада 1918р. Буковинське віче в Чернівцях прийняло рішення про приєднання більшої частини населених українцями Чернівецького і Серетського капітантів до Великої України. Однак румунський уряд, ігноруючи волевиявлення українського народу і принцип самовизначення народів, протягом 6—12 листопада 1918 р. окупував Північну Буковину. При цьому було завдано відчутного удару по лівому флангу армії ЗУНР, що вела важкі бої проти поляків і не чекала такого віроломства від румунів. У свій час керівництво ЗУНР відкинуло пропозицію радянських урядів РСФРР та УСРР про перемир'я, однією з умов якого було надати Червоній армії можливість прорватися через територію Румунії на допомогу Угорській Радянській Республіці¹⁸.

Уряди УНР та ЗУНР намагалися відстоювати свої права на бессарабські й буковинські землі на Паризькій мирній конференції (1919). Однак відчайдушні зусилля українських дипломатів на чолі з Г. Сидоренком, А. Марголіним та В. Панейком ні до чого не привели. Нічого доброго не принесли Україні й місії представників Антанти Кулінса, Баржалемі, Боти та Буліта, що відбулися за вказівкою В. Вільсона у лютому—квітні 1919¹⁹.

На негативну щодо українських прагнень позицію західних держав впливали деякі соціалістичні ухили окремих українських урядів, тривала орієнтація Києва на блок Центральних держав і те, що Антанта прагнула підтримувати насамперед сильніші й виразно антибільшовицькі білогвардійські угруповання, що діяли під гаслом "єдиної та неподільної". Прагнучи створити "санітарний кордон" навколо більшовицької Росії,

Лондон і Париж підтримали зазіхання деяких країн Східної Європи на території сусідніх держав. Зокрема, Паризька мирна конференція санкціонувала загарбання Румунією Північної Буковини і Бессарабії, внаслідок якого близько 759 тис. українців опинились у складі "Великого королівства"²⁰.

У 20—30-ті роки взаємини між Румунією та УСРР залишалися вкрай напруженими. Сильне незадоволення радянських урядів України та Росії викликало те, що на території Румунії після громадянської війни знайшли притулок близько 10 тис. українських патріотів, які, спираючись на моральну і матеріальну підтримку офіційного Бухареста, вели активну боротьбу проти більшовиків²¹.

СРСР до 1934 р. не визнавав приєднання Бессарабії до Румунії, вважаючи цю територію загарбаною. На радянських картах того часу межі річчя Дністра і Прута позначалося як землі, що входять до складу радянської України. Після того як всі спроби врегулювати цю проблему дипломатичним шляхом закінчилися провалом (Варшавські конференції 1921, 1923 рр., Віденська конференція 1924 р.), радянський уряд бачив шляхи розв'язання конфлікту, по-перше, у створенні на українських землях, на лівому березі Дністра, молдавської автономної державності у складі УСРР (1924 р.), де-юре до складу радянської Молдавії була включена територія Бессарабії, яка з 1918р. перебувала у межах Румунії; по-друге, у проведенні безперервної підривної діяльності на території Бессарабії. Українське керівництво офіційно звернулося до Москви з проханням доручити проведення й організацію таких акцій Києву²².

Врешті-решт постійна загроза зі Сходу й анексія Радянським Союзом Бессарабії та Північної Буковини у 1940 р., зростання реваншистських настроїв у Болгарії й Угорщині, які мали територіальні претензії до Румунії, блискавичний розгром Німеччиною у змові з СРСР найближчого союзника Румунії - Польщі - на очах її західних гарантів, нездатність Англії та Франції захистити національну безпеку країни штовхнули Бухарест в обійми держав "вісі", сприяючи фашизації румунського суспільства²³. Однак серед мотивів, якими керувалися правлячі кола Румунії, були не тільки побоювання за свій державний суверенітет і територіальну цілісність, але й бажання нових придбань за рахунок радянської України. За участь у війні проти СРСР їм була обіцяна можливість "окупувати й адмініструвати... радянські території до Дніпра"²⁴.

Румунія брала участь у нападі держав "вісі" на СРСР, виставивши до 30 дивізій, які воювали, зокрема, й на території України. Маючи на меті міцніше прив'язати Румунію до себе, Гітлер намагався нав'язати Антонеску й інші радянські території аж до Кавказу. Однак ці пропозиції не знайшли схвалення в Бухаресті. Частина румунської політичної еліти рішуче виступила навіть проти анексії Трансністрії з подальшою інтеграцією її до складу "Великого королівства", вважаючи головним завданням держави в той період повернути Трансільванію. Трансністрії надавалася роль розмінної монети у майбутньому післявоєнному торзі з Німеччиною та Угорщиною²⁵.

Однак попри все це, з 1941 по 1944 рр. значна частина українського півдня під назвою Трансністрія знаходилася під управлінням Бухареста. Без сумніву, незважаючи на репресії та грабування з боку румунської адміністрації й армії, румунський окупаційний режим був значно слабшим за німецький. Дехто з дослідників навіть фіксує певне піднесення суспільно-економічного життя в провінції у 1942—1943 рр. Але саме в цей період склалося суто негативне уявлення про румун у ментальності мешканців Південної України. Сам вигляд румунських солдатів, обірваних, голодних,

які ходили по домівках у пошуках харчів, викликав не зненависть, незважаючи на жорсткі репресії в перші тижні окупації, а презирство одеситів²⁶. Цей негативний образ "задрипаного румуна" виявився надзвичайно живучим і зберігся у підсвідомості українців до наших днів, якоюсь мірою впливаючи на розвиток сучасних українсько-румунських відносин.

Після другої світової війни Румунія опинилась у радянській сфері впливу. Одним з наслідків цього став інтенсивний розвиток економічних зв'язків між УРСР та Румунією на підставі двосторонніх домовленостей і в межах РЕВ. До революції та в міжвоєнний період торговельні взаємини між двома країнами були вкрай незначними — річний торговельний обіг становив близько 500—600 тис. крб. Виняток становили разові закупівлі збіжжя за золото під час голоду 1921 — 1923 рр.²⁷ З 1950 р. міждержавна торгівля починає зростати, і вже у 1973 р. експорт України до Румунії становив 496 млн. крб. на рік (або 8 % загальноукраїнського експорту), а імпорту України з Румунії — 585 млн. крб. (близько 20 % загальнорумунського експорту). Україна імпортувала з Румунії деревину, нафтопродукти, залізничні вантажні вагони, сільськогосподарські машини, хімічне устаткування, меблі, одяг, взуття, консерви, овочі тощо. До Румунії Україна вивозила насамперед сировину: залізну руду (до 50 % румунського імпорту), кокс, електроенергію, кам'яне вугілля, металевий прокат тощо. У рамках технічної допомоги Україна брала участь у будівництві близько 80 підприємств на території Румунії. Румунські фахівці брали участь у проектуванні та будівництві Криворізького гірничо-збагачувального комбінату, Південноукраїнської АЕС тощо²⁸.

Погіршення відносин між СРСР і СРР на початку 60-х років супроводжувалося появою націоналістичних настроїв у Румунії, ініційованих офіційним Бухарестом. Протягом другої половини 60-х років було згорнуто відносно ліберальну національну політику, що проводилась у повоєнній Румунії. В румунському суспільстві знову піднімаються гасла повернення "втрачених територій", зокрема, Бессарабії, Північної Буковини, округи Герца. Починається потужна румунізація українців та інших нерумунських народів країни, що значно загострює проблему національних меншин у Румунії²⁹.

Таким чином, в 90-ті роки ХХ ст. Україна і Румунія ввійшли з небезпечним тягарем взаємних претензій та невирішених проблем. Однак Румунія, що звільнилася від диктатури Н. Чаушеску (1989), і Україна, яка стала незалежною (1991), не поспішали з врегулюванням двосторонніх зв'язків, тобто із заключенням базового політичного договору про дружбу й співробітництво. До 1995 р. це питання взагалі не обговорювалося на офіційному рівні. В Румунії до України ставились як до своєрідного "буфера" між своєю країною і Росією³⁰, а в українській багатовекторній зовнішній політиці того часу південно-західний напрямок відійшов на другий план. Як в Україні, так і в Румунії в той період зростають радикально праві сили, які схильні до однобічного тлумачення історичного минулого та міжнаціональних проблем сьогодення. І хоча ці сили були слабо представлені в урядових структурах і не домінували у політичному житті своїх країн, їх діяльність значною мірою була спрямована на загострення вже існуючих українсько-румунських протиріч. Так, на рахунку румунських екстремістів організація антиукраїнських пропагандистських кампаній у прикордонних районах, численні публікації у поточній пресі, що закликали до відтворення "Романія Марє" включно з Чернівцями, Вінницею й Одесою, прямі звернення до румунської меншості в Україні із сепаратистськими гаслами. Восени 1995 р. румунський міністр у справах молоді і спорту А. Миронов заявив, що створення Великої Румунії покладається

на румунську молодь, яка живе в Україні. Київ звинувачували навіть у тому, що "в етнічному плані, порушуючи норми міжнародного права, Україна вигадала неіснуючу націю — молдаван"³¹.

Відповідні заходи українських колег були не менш гострими. Дехто з українських політиків, військових і публіцистів використовували ситуацію, що склалася в українсько-румунських взаєминах у 1991—1994 рр., як аргумент на користь збереження в Україні ядерної зброї, відмови від скорочення збройних сил тощо³². Зростанню взаємного відчуження сприяла участь українців та румун у Придністровському конфлікті по різні боки фронту, а також збільшення контрабанди й нелегальної міграції через українсько-румунський кордон, загострення криміногенної ситуації в прикордонній зоні. У 1993 р. Румунія в односторонньому порядку денонсувала радянсько-румунську угоду 1961 р., що була юридичною основою лінії українсько-румунського кордону.

Однак, врешті-решт, гостра економічна криза в Україні і Румунії, пошук власного місця в міжнародній системі розподілу праці, необхідність співробітництва для вирішення певних політичних та економічних завдань підштовхнули українське і румунське керівництво до взаємних компромісів і налагодження сталих добросусідських відносин між двома державами. На наш погляд, вирішальний вплив на готовність Бухареста врегулювати українсько-румунські стосунки мала жорстка позиція НАТО, на членство в якому Румунія була зорієнтована з початку 90-х років, щодо кандидатів на вступ до цієї організації³³. Від них вимагали обов'язкового врегулювання взаємин із сусідніми державами.

Перший крок у цьому напрямку зробила румунська сторона. У лютому 1995 р. прем'єр-міністр Румунії Ніколае Вакерею направив до Києва офіційного листа з побажанням організувати найближчим часом зустріч керівників урядів двох країн для обговорення питань економічної співпраці. Румунська сторона також виявила зацікавленість у закінченні будівництва Криворізького гірничо-збагачувального комбінату, збільшенні поставок української металургійної продукції, а також продукції важкого машинобудування.

Український уряд позитивно сприйняв ініціативу румун і 9 лютого зробив заяву про направлення до Румунії делегації МЗС України на чолі з Б. Тарасюком, першим заступником міністра закордонних справ. Було визначено й найголовніше завдання переговорів — укріплення договірно-правової бази для розвитку добросусідських партнерських зв'язків, фундаментом яких мав стати міждержавний політичний договір.

У першому раунді переговорів (лютий 1995 р.) проявилися і головні проблеми двосторонніх відносин на офіційному рівні. Румунія вимагала від України денонсувати пакт Молотова-Ріббентропа та змінити на свою користь статус о. Зміїний. Київ зі свого боку висував вимоги визнати принцип недоторканості кордонів, затверджений Заключним Актом у Гельсінкі (1975 р.) і наступними домовленостями з ОБСЄ. Знову загострилася проблема національних меншин в Україні та Румунії.

Ці проблеми безпосередньо порушували складне і делікатне питання про легітимність сучасного українсько-румунського кордону. Його вирішення ускладнювалося труднощами в українсько-російських і румунсько-угорських стосунках. На думку західних експертів, у Бухаресті не бажали, щоб надто радикальні вимоги Румунії щодо Південної Бессарабії й Північної Буковини, прав румунської меншини в Україні стали підставою для аналогічних претензій з боку Угорщини стосовно Трансільванії. Київ, в свою чергу, "боявся порушувати питання про кордони на заході з тим, щоб не підірвати їх на сході", наприклад, у Криму³⁴.

Отже, зважаючи на обставини, що склалися навколо українсько-румунських переговорів, не дивно, що хід цього діалогу виявився таким складним. Іноді здавалося, що він взагалі зайшов у тупик. Так, після дев'ятого раунду переговорів у березні 1997 р. румунська сторона відкинула як "неприйнятні для себе" затверджені раніше положення базової угоди. Київ побачив у цьому заздалегідь спланований крок політичної гри і звинуватив Румунію в небажанні продовжити переговорний процес³⁵. Як елемент політичної гри в Україні сприймали й дії румунських засобів масової інформації, які супроводжували кожний раунд переговорів появою численних антиукраїнських публікацій. У відповідній хвилі критичних щодо румунської зовнішньої політики публікацій в українській пресі насамперед засуджувались екстремістська ідея "Великої Румунії" та безправне становище української нацменшини в Румунії. Наведені українськими журналістами статистичні дані, які не завжди об'єктивно відбивали становище українців у Румунії (100 румунських шкіл в Україні й жодної української в Румунії тощо), беззаперечно свідчили на користь Києва і дозволяли українським дипломатам та публіцистам твердити, що в Україні "проблеми нацменшин нема"³⁶. В Києві розуміли, що для офіційного Бухареста міждержавний політичний договір не є цінним сам по собі — для румун це лише перепустка до НАТО, заради якої доводиться йти на значні "історичні жертви"³⁷. Щоб бути серед першої черги східноєвропейських країн, прийнятих до цієї організації, Румунії необхідно було врегулювати відносини з усіма сусідніми державами до Мадридського самміту НАТО (липень 1997 р.). Це й стало головним, на наш погляд, стимулом румун до підписання політичного договору з Україною.

12 раундів дуже складних переговорів на різних рівнях протягом більш як двох років довелося провести дипломатам України і Румунії для того, щоб укласти базовий політичний договір про дружбу та співробітництво між цими державами. Значною мірою прогрес став можливим завдяки підписанню румунсько-угорської угоди (1996) й обранню в тому ж році президентом Румунії Е. Константінеску. Аналітики одностайно відзначили прагматичну й зважену позицію нового президента з цього питання³⁸. Також значну роль у зближенні двох держав відіграло співробітництво, що вже розвивалося між ними у межах різноманітних міжнародних організацій — ЧЕС, "Партнерство заради миру", Робоче співробітництво придунайських країн тощо, — безпосередньо між окремими регіонами України і Румунії (Чернівці — Сучава, Мурамуреш — Івано-Франківськ), різноманітними державними та громадськими структурами. Так, виходячи з безсумнівної взаємовигоди двостороннього співробітництва і не чекаючи офіційного укладення базового договору, в 1995—1997 рр. налагоджують зв'язки українські й румунські прикордонники, охоронці правопорядку, екологи, культурницькі товариства й учбові заклади³⁹.

Договір було підписано 2 червня 1997 р. Делегації обох держав подолали основні розбіжності в позиціях сторін з ключових моментів українсько-румунських взаємин. Виходячи з юридичних і політичних реалій, сторони в принципі засудили у загальній формі несправедливі акти тоталітарних і воєнно-диктаторських режимів, які в минулому негативно впливали на відносини між українським та румунським народами. У договорі сторони підтвердили як "непорушний" існуючий між ними кордон і зобов'язались утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких замахів на цей кордон. При цьому були використані формулювання Гельсінського заключного акта 1975 р. Ці загальні формулювання конкретизує додаткова угода, в якій мова йде про те, що майбутній новий договір про режим державного кордону між Україною і Румунією зафіксує лінію кордону так, як

вона була визначена й описана у договорі 1961 р. "Про режим радянсько-румунського кордону" та у відповідних документах демаркації, дійсних на 16 липня 1990 р. — день прийняття Декларації про державний суверенітет України.

Розходження стосовно статусу й прав представників нацменшин було знято шляхом застосування формулювань загальновідомих стандартів, зокрема тих, що містилися в Рамковій Конвенції Ради Європи про захист національних меншин і Рекомендації 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи відносно додаткового протоколу до цієї Конвенції.

В результаті цього підписані документи, за оцінками українських дипломатів, є збалансованими й становлять надійний фундамент для забезпечення національних інтересів обох держав ⁴⁰.

Від дня укладення договору минуло близько півтора року. Не виправдалися прогнози тих аналітиків, які наполягали на виключно "катівському" підґрунті цієї угоди. Використовуючи положення базового договору за юридичну основу, Україна і Румунія значно розширили своє співробітництво у найрізноманітніших сферах. Проте у цілому ще поки рано говорити про активну співпрацю Києва й Бухареста в політичній сфері. Під час тристоронньої зустрічі президентів України, Румунії і Молдови в Ізмаїлі було вироблено спільну позицію трьох держав щодо їх інтеграції до ЄС, а також підписано спільну заяву про тристороннє співробітництво між урядами України, Румунії й Молдови. Під час зустрічі було підписано і спільну заяву про співпрацю трьох держав у боротьбі з організованою злочинністю. Під час подальших зустрічей керівників двох держав основна увага приділялась економічним аспектам міжнаціонального співробітництва. З 1998 р. ведеться робота над угодою про вільну торгівлю між Україною та Румунією, про створення вільної економічної зони: Галац - Рені - Джурджулешти. Передбачається збільшити кількість автопереходів на українсько-румунському кордоні, прискорити будівництво нафтопроводу "Хуст — Сату-Маре", створити Вищу Координаційну Раду з питань двостороннього співробітництва ⁴¹.

Досить активно розвивається економічна співпраця між регіонами України і Румунії. 14 серпня 1998 р. було укладено угоду про створення єврорегіону "Нижній Дунай", який об'єднав у єдину транскордонну структуру Одеську область, три райони Молдови і три повіти Румунії. Румунська сторона приділяє цій формі співробітництва особливу увагу, розглядаючи регіоналізм насамперед як засіб для входження Румунії до ЄС. Сьогодні вже 32 румунські регіони-округи приєдналися до діяльності Асамблеї європейських регіонів (АЄР) ⁴². Налагоджуються торговельні й виробничі зв'язки між окремими українськими та румунськими фірмами, співпраця у межах українсько-румунських СП тощо ⁴³. Однак на сучасному етапі потенціал економічного співробітництва між цими країнами використовується далеко не повною мірою як за формами економічної співпраці, так і за обсягом товарообігу. Але основні проблеми двосторонніх стосунків у цій галузі лежать поза сферою дипломатії — в гострій господарській кризі в Україні та Румунії.

У листопаді 1997 р. було укладено протокол-угоду про співробітництво в галузі освіти між Україною, Румунією і Молдовою. Вона передбачає обмін студентами, низку сумісних освітніх програм, наприклад, створення багатомовного університету тощо ⁴⁴. Однак ці форми співпраці між Україною і Румунією розвинуті значно слабше, ніж між Румунією та Молдовою, й охоплюють переважно представників румунської нацменшини в Україні.

У грудні 1997 р. науковці-екологи України і Румунії під час робочої зустрічі в Констанці домовились об'єднати всі роботи по вивченню й за-

хисту Чорного моря та Дунаю в єдину комплексну програму⁴⁵. Українсько-румунську співпрацю у цій галузі підтримали відповідні структури ЄС, виділивши 2 млн. дол. на екологічну програму захисту дельти Дунаю.

Конкретних і чітких форм набуває співробітництво прикордонних та військових структур обох країн. У жовтні 1997 р. було прийнято рішення про проведення сумісних навчань, відпрацьовано механізм обміну оперативною інформацією та взаємодію у справі охорони державного кордону⁴⁶. В грудні 1998 р. між військовими відомствами України й Румунії укладено угоду про військово-технічне співробітництво. Румунське Міністерство оборони виявило інтерес до українських танків, інших типів озброєнь і запасних частин до них. Досягнуто попередньої домовленості про створення спільного українсько-польсько-румунського інженерного батальйону.

Однак говорити про вирішення всіх міждержавних і міжнаціональних проблем ще рано. Ще тривають досить складні і напружені переговори про делімітацію континентального шельфу в районі о. Зміїний та про статус самого острова. Румунська сторона висловлює занепокоєння з приводу "Програми розвитку освіти в Україні до 2005 р.", яка передбачає повний перехід усіх шкіл на державну мову навчання. В Україні, за даними соціологічних опитувань, румуни як нація сприймаються вкрай негативно, що, без сумніву, також не сприяє поліпшенню взаємин між двома народами⁴⁷. В Румунії певні політичні сили намагаються заробити політичний капітал, здіймаючи галас з приводу "історичних жертв" — розбазарювання суто румунських земель — Південної Бессарабії, Північної Буковини, округи Герца тощо⁴⁸.

Таким чином, в історії взаємин між Україною й Румунією є чимало невирішених проблем, протиріч та взаємних претензій. Таке становище зумовлене певними об'єктивними факторами історичного розвитку цих країн. Довгий час, стиснуті немов у лещатах між могутніми й агресивними Російською, Османською та Австрійською імперіями, СРСР й нацистською Німеччиною, ОВД та НАТО, український та румунський народи були значною мірою позбавлені можливості вести самостійну зовнішню політику, яка б відповідала їх національним інтересам. Чимало суперечливих питань українсько-румунських відносин вирішувалися поза діалогом безпосередньо зацікавлених сторін, без урахування їх національних інтересів, під тиском і в угоду могутнім патронам. Велика кількість конфліктів і протистоянь, в які були втягнуті обидва народи, сприяли формуванню негативних політичних та психологічних стереотипів, зав'язуванню численних вузлів протиріч. Об'єднання України й Румунії в "єдиному соціалістичному таборі", зростаюче в той період економічне й політичне співробітництво між ними значною мірою гасили ці протиріччя, не вирішивши, але "заморозивши" їх.

Після розпаду соціалістичної системи всі ці конфліктогенні моменти знову вийшли на поверхню, наклалися на стрімке зростання національної самосвідомості (а іноді й відвертого шовінізму) і глибоку внутрішню соціально-економічну кризу й негативно впливали на формування відносин між незалежними Україною та Румунією.

Гостра соціально-економічна криза, пошук власного місця в міжнародній системі розподілу праці, вимоги збереження миру й стабільності в регіоні з боку впливових міжнародних структур підштовхнули українське й румунське керівництво до взаємних компромісів і налагодження сталих добросусідських стосунків між двома державами, правовим фундаментом яких мав стати договір про дружбу та співробітництво 1997 р.

Однак формування юридичної бази двосторонніх зв'язків ще не закінчено - належить укласти угоду про делімітацію кордонів і континентального шельфу. Попри численні приклади взаємовигідного українсько-румунського співробітництва у різних сферах, очевидно, що далеко не повністю реалізуються можливості співпраці в галузі економіки. Скромними є також досягнення політичної взаємодії Києва та Бухареста на міжнародній арені. Але минуло надто мало часу з моменту укладення базового договору, щоб робити будь-які остаточні узагальнення чи висновки. Події найближчих двох-трьох років покажуть, чи здатні Україна й Румунія, використавши договір 1997 р. та інші угоди за основу, налагодити широке взаємовигідне співробітництво по всіх напрямках міждержавних зв'язків.

¹ПогореловаЕ., СомборскийВ. Об экспортном потенциале Украины // Политична думка. — 1995. — № 1.

²ВиноградовВ. Н. Россия и объединение румынских княжеств. — М., 1971; Он же. Румыния в годы первой мировой войны. — М., 1969; Краткая история Румынии / Отв. ред. В. Н. Виноградов. — М., 1987; Гросул В. Я., Черта н Е. Е. Россия и формирование Румынского независимого государства. - Кишинев, 1980; ЯзьковаА. А. Румыния накануне второй мировой войны. — М., 1963; Она же. Малая Антанта в европейской политике, 1918—1925. - М., 1974; Она же. Восточная Европа в политике СССР и США (1944—1945) // Новая и новейшая история. — 1991. — № 3; Ж и г а р е в С. Русская политика в восточном вопросе. -М., 1891; ЕрещенкоМ.Д. Королевская диктатура в Румынии, 1938—1940. - М., 1979; Она же. Бессарабский вопрос в лабиринтах дипломатии 1940 г. // Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы в начале второй мировой войны. — М., 1990; Б о е ч к о В., З а х а р ч у к Б., Г а н ж а О. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. — К., 1994; та ін.

³ Краткая история Румынии. — С. 17.

^{3а} Там же.

⁴ Ziua. — 1995. — 12 octombrie; Evenimentul zilei. — 1991. — 29 noiembrie; Lumea. — 1992. — N 46; Washington Times. - 1995. - 27 September.

⁵ Краткая история Румынии. — С. 114—115.

⁶ Я н с о н Ю. Исследование о хлебной торговле в Одесском районе. - СПб., 1870. - С. 42; Т а р л е Е. В. Крымская война. — М.; Л., 1950. — С. 53—57.

⁷ Краткая история Румынии. — С. 176—188.

⁸ Там же. - С. 299.

⁹СазоновС. Д. Воспоминания. - Париж, 1927. - С. 322—334; НотовичФ. И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. — М., 1947. — Т. 1. — С. 189.

¹⁰ Енциклопедія українознавства. — Львів, 1993. — Т. 7. — С. 2636.

¹¹ Там же. — С. 2637; N i s t o r l o n I. Problema ucraineana in Lumina istoriei. — Rldauti, 1997. - P. 185-198, 204-214.

¹² Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К., 1996. — С. 399.

¹³ Б о е ч к о В., Г а н ж а О., З а х а р ч у к Б. Назв, праця. — С. 36.

¹⁴ Енциклопедія українознавства. — С. 97.

¹⁵ Б о е ч к о В., Г а н ж а О., З а х а р ч у к Б. Назв, праця. — С. 39.

¹⁶ Н а г а є в с ь к и й І. Історія Української держави ХХ ст. — К., 1993. — С. 356.

¹⁷ Енциклопедія українознавства. - Т. 1. - С. 98—99; Istoria Basarabiei. - Bucuresti, 1998. - P. 89.

¹⁸ Н а г а є в с ь к и й І. Назв, праця. — С. 291—292.

¹⁹ Там же. — С. 227—228; Мала енциклопедія етнодержавознавства. — С. 260.

²⁰Дюррозель Жан — Батист. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. - К., 1995. - С. 24.

²¹ П а в л о в и ч М., Р а ф а и л М. Очерки современной Румынии. — Одесса, 1925. — С. 146—157; З и н ь к о Ф. Кое-что из истории Одесской ЧК. — Одесса, 1998. — С. 72—73; Енциклопедія українознавства. — Т. 7. — С. 2638.

²²КульчицькийС. Міжнародна діяльність керівництва УСРР // Політика і час. — 1997. - № 2.

²³ Краткая история Румынии. — С. 360—363.

²⁴ Там же. - С. 369.

²⁵ D a l l i n A. Odessa, 1941 — 1944. - Santa Monica, 1957. - P. 105—110.

²⁶ Там же. - P. 45-105.

²⁷ П а в л о в и ч М., Р а ф а и л М. Указ. соч. - С. 105—107.

²⁸ Енциклопедія українознавства. — Т. 7. — С. 2637—2638; Потапов В. И. СРР. — М., 1984; Внешняя политика СССР со странами СЭВ / Б о ч к о в а В. И. и др. — М., 1986.

²⁹Дюррозель Жан-Батист. Назв, праця. — С. 624; Урядовий кур'єр. — 1997. — 8 лютого.

- ³⁰ Урядовий кур'єр. — 1997. — 5 липня.
³¹ Там же. — 8 лютого.
³² Одесский вестник. - 1996. - № 24, 25; А б л а з о в К. Вони розмирюються. Що роби-
мо ми? // Політика і час. — 1997. — № 1.
³³ Урядовий кур'єр. - 1997. - 15 березня.
³⁴ The emerging security environment of Central and Eastern Europe. — P. 92—93.
³⁵ Урядовий кур'єр. - 1997. - 15 березня.
³⁶ Там же, 4 січня; 8, 18, 28 лютого.
³⁷ Там же, 8 лютого; 31 травня; Україна. Європа. Світ. — 1997. — 12—18 квітня; Pro
Basarabia si Bucovina. - 1997. - N 19. - P. 12—14.
³⁸ Урядовий кур'єр. — 1997. — 14 січня; The emerging security. — P. 94.
³⁹ Урядовий кур'єр. — 1995. — 4 квітня; 1997. — 3, 25 квітня.
⁴⁰ Урядовий кур'єр. — 1997. — 5, 19, 24 липня.
⁴¹ Україна. Європа. Світ. - 1997. - 29 листопада.
⁴² Regionalism. - Bucharest, 1995. - P. 94—99.
⁴³ Киевские ведомости. — 1998. — 28 марта.
⁴⁴ Україна. Європа. Світ. — 1997. — 29 листопада.
⁴⁵ Вечерняя Одесса. - 1997. - 9, 18 октября.
⁴⁶ Урядовий кур'єр. — 1997. — 2 жовтня.
⁴⁷ Слово. - 1998. - 29 травня.
⁴⁸ Ziua. - 1998. - 12 august; Insula Șerpilor / coord. I. Cruțu. - București, 1998.